

УДК 316.48, 316.485, 618.33

ВІКТОР ТАНЧЕР,

доктор філософських наук, професор Київського національного університету культури та мистецтв

Майдан як соціокультурний феномен і ціннісний конфлікт

Анотація

“Майдан” та наступні події, пов’язані з ним, розглядаються як ціннісно-світоглядний конфлікт, причини та наслідки якого розкриваються через з’ясування коренів різних ціннісних орієнтацій. Виокремлюються соціальні, геополітичні та світоглядні чинники аналізованого феномену. Порівнюються ціннісні переваги прихильників “Євромайдану” та “Антимайдану”. Певні спостереження, дані соціологічного моніторингу і узагальнення дають автору підстави для висновку, що подолання аналізованого ціннісно-світоглядного розламу сучасного українського суспільства передбачає пошук відповідей у площині різних інтеграційних механізмів, у перспективі конвергенції ціннісних розбіжностей.

Ключові слова: феномен “Майдану”, сутнісні орієнтації, соціальний конфлікт, світоглядні протистояння, конфліктні світобачення, динаміка ціннісних пріоритетів

Будь-який істотний соціальний конфлікт у наш час набуває геополітичного звучання, що віддзеркалюється у його витлумаченні. Так, сучасний світ стрімко глобалізується, проте це не має затуляти від нас внутрішні, глибинні причини й чинники соціальних процесів. Кожне значуще соціальне явище дістає пояснення з огляду на глобальний контекст, інформаційне висвітлення з позицій інтересів різних суспільних угруповань і співтовариств, породжує інтерпретації, вибудовувані на тих ціннісно-нормативних системах і суспільних практиках, що їх можна означити як цивілізаційні. Водночас залишаються в тіні іманентні певному соціуму специфічні особливості, історичні корені й інерційні тенденції, що потребують чималого

часу для їх подолання й мають враховуватися при аналізі трансформаційних процесів і конфліктів наших днів. Саме під таким кутом зору, гадаю, варто розглядати соціокультурний феномен київського “Майдану” 2013–2014 років. Варто відділити соціологічний аналіз від ідеологічних підходів, заполітизованих оцінок і кліше.

Можна вирізнити три основні причини і чинники виникнення цього феномену: соціальний, геополітичний і ціннісно-світоглядний.

1. Соціальний чинник. У його осередді — наростання соціального невдоволення соціально-політичним управлінням, тим станом, коли за відомою формулою “суспільні інститути, які покликані розв’язувати соціальні проблеми, стають їх джерелом”. Тобто коли правоохоронці здійснюють кримінальні злочини (голосна Врадіївська справа — зґвалтування і спроба вбивства з боку міліціонерів, що призвело до штурму натовпом райвідділу міліції), або коли судова система, що має стояти на захисті закону, демонструє приклади приховування злочинності, корумпованості, залежності від кримінально-владних структур (за даними наших соціологів, серед населення суди і прокуратура вважаються найкорумпованішими закладами), або коли, згідно із поширеним переконанням, державна бюрократія піклується про власне збагачення, а не про суспільне благо (про що свідчать маєтки вищих чиновників на тлі загальної бідності) і т.ін. У такому випадку природне суспільне невдоволення призводить до “соціального вибуху”, масового спалаху цього незадоволення. Наростання такого невдоволення фіксувалося соціологами впродовж останніх років. Якщо у 2012 році, за даними моніторингу Інституту соціології НАН України, тільки 17% опитуваних громадян вважали політичну ситуацію в країні критичною, вибухонебезпечною, то у 2014-му таких було вже 55% [Ручка, 2014].

За умов нерозвинутого громадянського суспільства, слабкості суспільних організацій, які змогли б артикулювати й відповідно до закону каналізувати це незадоволення, цей протест у легальні дії, вочевидньому, що все це знаходить інші форми виявлення. Отже, спостерігався вибух громадянських почуттів за відсутності інститутів громадянського суспільства, покликаних сприймати ці почуття й виражати інтереси широких верств. На тлі підвищення градусу громадянської чутливості до суспільних проблем така відсутність загрожує соціальній рівновазі.

Саме відсутність розвинених і впливових інститутів громадянського суспільства — головна причина “вуличної демократії”, що є не найкращим варіантом у XXI столітті. Показово, що найбільшу активність і дієвість під час акцій Майдану проявили об’єднання футбольних фанів, співтовариств автовласників, тоді як офіційні товариства й асоціації були аж ніяк не помітні. Красномовним символом цього став згорілий Будинок профспілок на Майдані Незалежності. Наймасовіша за радянських часів “громадська” організація виявилася дуже далекою від мас. Натомість стихійна самоорганізація людей продемонструвала свою ефективність. Таку саму дієвість показав і масовий волонтерський рух пізніше. Тобто сплеск громадянських почуттів був набагато потужніший у зіставленні з тими зачатками інститутів громадянського суспільства, що були на той час.

Соціальні протести, соціальна самоорганізація виявилися в тому, що було означено як “революція гідності”.

2. Геополітичний чинник. Зовнішні впливи — найбільш обговорювані у ЗМІ причини “Майдану” — звичайно ж відіграли свою роль. Можна згадати тут тези С.Гантингтона про “зіткнення цивілізацій”, розлам між якими проходить по теренах України, імперіалістичну ідеологію “руського мира”, намагання путінської Росії довести Америці, що вона ще залишається потужним гравцем на світовій арені й т. ін. Україна стала полем протистояння глобальних сил, зіткнення інтересів інших країн, однак вирішальна роль належить поляризації настроїв самих українців стосовно уявних друзів і ворогів, корені якої — в нашій землі.

3. Ціннісно-світоглядний розлам українського суспільства. Розмежувальна лінія “протистояння цивілізацій”, на думку багатьох аналітиків, проходить територією України: між “західною” і “євразійською” цивілізаціями з усіма наслідками, що з цього випливають. “Майдан” викликав “антимайдан”. Обидва є, хоч і не рівними, але сторонами одного процесу. Для слушного витлумачення соціальних сил, котрі стоять за цим протистоянням, найкраще підходять такі соціологічні категорії, як “ціннісні орієнтації”, “культурні коди”, “габітуси” тощо. Тобто це категорії, які описують явища, чинники, тенденції, що формують національно-культурні ідентичності, і є необхідними для з’ясування ролі соціокультурних чинників у формуванні ідентичності, окреслення відмінного історичного досвіду, що вможливило висвітлення оцінних переддиспозицій різних груп населення різних регіонів України.

У цьому сенсі на перший план висувається роль культурно зумовлених чи нав’язаних пропагандою міфів, стереотипів, ярликів тощо, всього того, що під час попередньої соціалізації, виховання, освіти сформувало світогляд людей, той фільтр ціннісного світосприйняття, крізь який люди сприймають актуальні події. Унаочнюється це у боротьбі символічних означень світоглядних протистоянь. (Наприклад, масове “повалення” пам’ятників В.Леніну як утілення радянської ідеології, або вандалізм стосовно пам’ятних знаків, присвячених воїнам УПА, як вияв несприйняття їх пошанування.) Те саме спостерігається у світоглядних конфліктах навколо топоніміки міст і вулиць, будь-яких назв, пов’язаних з історичними постатями та подіями. Різна, часто протилежна, оцінка історичних подій недалекого минулого є наслідком і водночас впливовим чинником світосприйняття, властивого людям, належним до різних спільнот та регіонів країни. Досить парадоксальна ситуація — у них різні герої, які протистояли один одному в минулому, проте їхні симпатии продовжують це протистояння в нашій дні, хоча міфи й домисли навколо тих постатей давно розвінчано, та й історична реальність зараз зовсім інша. Контекст змінився, а світоглядні, габітусні “окуляри” все ще ті самі. Інерція ціннісних переваг серед певних верств і в певних місцях перемагає об’єктивний аналіз актуальної дійсності. Тим паче, що вона, ця інерція, стимулюється і підтримується ззовні, підігрівається політичними силами зсередини. Це проблема й біда не тільки прибічників таких опонентних світосприйняття, а й загальнонаціональна біда і проблема. Завданням соціологів, гадаю, є долання такого стану через

висвітлення, з'ясування чинників, історичних коренів формування того чи того ціннісного ракурсу.

Отже, можна констатувати наявність конфліктних світобачень, які мають місце на наших теренах. Це не є чимось вкрай незвичайним. Багато національних суспільств проходили періоди жорстких внутрішніх конфліктів, проте переважно в минулі століття. За часів представницької демократії, розвинених інститутів громадянського суспільства світоглядні протистояння відбуваються на спеціальних легітимованих майданчиках (у парламенті, ЗМІ, політичних організаціях і рухах тощо). У ХХІ столітті захист своїх поглядів і ціннісних преференцій зі зброєю в руках виглядає анахронізмом. Плюралізм позицій, толерантність до інакомислення є іманентними ознаками сучасного західного суспільства. Понад те, різнобачення, конструктивна незгода вважаються умовами кращої адаптивності й креативності суспільств. Тобто можна дістати певну користь, якщо вміти управляти, спрямовувати в позитивний бік процеси світоглядного протистояння.

Складність наявної ситуації, на мій погляд, полягає в тому, що таке різнобачення та світоглядні суперечності не є рівномірно поширеними по всій країні, а зосереджуються переважно в окремих регіонах, територіально сконцентрованих, зокрема, в Криму, на Донбасі, в Галичині та Прикарпатті. І це дає підстави для їх протиставлення. Проте варто наголосити, що спільного (історично, ментально, культурно тощо) набагато більше. Інтеграційний потенціал залишається незапитуваним, тоді як конфліктогенний всіляко акцентується.

На мою думку, слід гранично мінімізувати зовнішні впливи, зменшити градус агресивної риторики протистояння і дати час для поступової тактики виваженої політики (економічної, інформаційної, освітньої), спрямованої на посилення інтеграційних чинників.

Отже, поєднання, взаємонакладання чинників соціального, геополітичного і ціннісно-світоглядного розламу визначали причини та зміст феномену “Майдану”.

Зіставлення ціннісних орієнтацій та уподобань прибічників “Євромайдану” і “Антимайдану”

Цікаво порівняти відзначені соціологами “якісні” характеристики учасників “Євромайдану” та “Антимайдану”. Серед перших вирізнялася значна частка ідеалістичних, постматеріалістичних орієнтацій, тоді як дії других спрямовувалися переважно матеріальними стимулами [Наумова, 2015]. До низки примітних рис прибічників “Майдану”, на які звернули увагу спостерігачі, належать відкритість до змін, доброзичливість, самостійність думок і т.ін., тоді як у їхніх опонентів спостерігалися агресивність, закритість, стереотипність. Ці зовнішні риси багато в чому пояснюються способом організації таких спільнот. Прибічники “Антимайдану” є, найімовірніше, жертвами політичних маніпуляцій і зловмисної пропаганди.

Утім, зрештою все зводиться до протиставлення цінностей — європейських, ліберально-демократичних, гуманістичних, індивідуалістичних, з

одного боку, і антизахідних, радянсько-імперських, соціалістичних, патерналістських — з іншого (хоча набір складників може різнитися), демократичного vs авторитарного способів управління, пріоритетів особистості vs держави, за всієї умовності зведення розмаїття реальності до теоретичної однозначності. За умов несприйняття інакшого мислення, відсутності культури і традиції толерування відмінного від власного світосприйняття ціннісний розлам стає головною причиною соціальної напруженості й конфліктів, що їх переживає сучасне українське суспільство.

Добре ілюструються ці соціокультурні відмінності даними здійснених співробітниками Інституту соціології НАН України соціологічних досліджень динаміки ціннісних пріоритетів в Україні впродовж 2012–2014 років [Ручка, 2014].

Найбільше зростання продемонстрували цінності, пов'язані з державною незалежністю України, демократичним контролем над рішеннями влади, зі свободою слова, підприємницькою ініціативою, індивідуальною самостійністю, культурною компетентністю, морально-психологічним станом суспільства, національно-культурним відродженням, участю в політичному житті, соціальною рівністю, інтелектуальним розвитком, суспільним визнанням (мірою зниження показників значущості від 4,29 до 4,10 за п'ятибальною шкалою); при цьому стабільно важливим залишається ціннісний комплекс, пов'язаний зі здоров'ям, сім'єю, дітьми, благополуччям, цікавою роботою, релігійним життям (середній індекс 4,3 бала) [Ручка, 2014].

За висновками дослідників це означає, що під час надзвичайних подій з ментальністю наших громадян відбувається певна ціннісна метаморфоза, що виявляється насамперед у помітному зростанні важливості патріотизму, демократизму, креативного індивідуалізму, культурної компетентності. До цієї групи цінностей можна додати також: рівні можливості для всіх, морально-психологічний стан суспільства і національно-культурне відродження, участь в релігійному житті, що свідчить про ревіталізацію традиційних цінностей (історичних, народних, релігійних), які необхідні соціуму під час трансформаційних змін і непересічних подій.

Водночас вектор ціннісної динаміки у бік європейських цінностей, передусім значущості прав людини, демократії, законності тощо, не став загальнонаціональним. Понад те, можна говорити про різновекторність ціннісної динаміки. В окремих регіонах (насамперед на Донбасі) і серед окремих верств спостерігалось поширення антизахідних, “православно-радянсько-імперсько-російських” цінностей, опінії щодо “американського проєкту” майдану, сповідування гасел на захист “русского мира” від “розпусної Європи” тощо.

Динаміка ціннісних пріоритетів у соціологічному моніторингу відбиває загальнонаціональні тренди, водночас регіональні тренди мають помітні відмінності. Зокрема, Крим і Донбас завжди демонстрували більшу частку прихильників цінностей та установок, які можна позначити як “радянські”, патерналістські, інтернаціоналістські. Вибори фіксували поляризацію або навколо тих політичних сил, які проголошували головною метою національне відродження, або навколо тих, хто “нас нагодує”. Така значима від-

мінність, за активної її експлуатації пропагандою, й послугувала базою поглиблення ціннісного розколу українського суспільства. Власне акцентування уваги на цьому й культивування таких відмінностей стали головним “пальним” для розпалювання політичного конфлікту.

Очевидно, що передумови виправлення ситуації, яка склалася, перебувають у площині посилення інтеграційних чинників, наголошення спільних цілей та інтересів усіх громадян України з різними світоглядно-ціннісними орієнтаціями. Поступова конвергенція цих орієнтацій, напевно, неминуча, а от час долання цього шляху залежатиме від оптимізації зусиль і засобів.

Джерела

Ручка А. Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 року // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. — К.: Ін-т соціології НАНУ, 2014. — Т. 1. — С. 117–124.

Наумова М. Культурні передумови демократії: громадянські цінності українців в європейському контексті // Соціальні виміри суспільства. — Вип. 7. — К.: Ін-т соціології НАНУ, 2015. — С. 13–23.